

ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ КООПЕРАТИВУ “БУДУЧНІСТЬ” У ТЕРНОПОЛІ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.

Анотація. У статті проаналізовано основні тенденції історико-економічного розвитку кооперативу “Будучність” та його складових, політичні орієнтації, умови праці членів кооперативу впродовж першої третини ХХ ст. З’ясовано, що кооператив “Будучність” функціонував упродовж 1910-1939 рр. Структурними одиницями “Будучності” були фабрика цигаркового паперу, магазин, склади, книгарня. Тернопільський кооператив співпрацював із торговими агенціями, економічними підприємствами та організаціями Західної України. На основі архівних матеріалів прослідковано, що членами кооперативу були національно свідомі українці греко-католицького віровизнання, які брали активну участь у громадсько-політичному житті краю.

Ключові слова: Тернопіль, кооператив “Будучність”, фабрика, економіка, націоналісти, торгові агенти, робітники, українці.

Pasitska O. I.

HISTORICAL-POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF COOPERATIVE ACTIVITY OF “BUDUCHNIST” IN TERNOPIL IN THE FIRST THIRD OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract. The article analyzes the main trends of historical and economic development of the cooperative “Buduchnist” and its components, political orientations and labor conditions of cooperative members during the first third of the twentieth century. It was found that the cooperative “Buduchnist” functioned during the years 1910-1939. Tissue paper factory, shop, warehouses, bookshop were structural units of “Buduchnist”. Ternopil cooperative collaborated with trade agencies, economic enterprises and organisations of Western Ukraine. Based on archival material it was followed that cooperative members were nationally conscious Ukrainians of Greek Catholic faith who took an active part in social and political life in that area.

Keywords: Ternopil, cooperative “Buduchnist”, economy, nationalists, the Ukrainians, factory, trade agents.

Постановка проблеми. Незважаючи на несприятливі економічні умови, постійну конкуренцію на ринку у Галичині у першій третині ХХ ст., створювалися низка підприємств та кооперативів, власниками яких були українці. Дослідження діяльності економічних осередків у Галичині сприяє ширшому розумінню суспільно-політичних та соціально-економічних процесів у регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика фрагментарно розглядалася у контексті історії міста Тернополя, економічного розвитку Галичини. Основою для написання даної розвідки послужили матеріали періодичних видань та архівні документи.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження історичної довідки, соціально-економічного розвитку кооперативу “Будучність” та політичних орієнтацій членів кооперативу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першій третині ХХ ст. Тернопіль був одним із важливих економічних і політичних центрів Галичини, де існувала низка українських професійних організацій, підприємств, кооперативів, формувалося середовище українських економістів, підприємців, які відігравали важливу роль у розвитку національної економіки. У цей період українські промислові осередки для міщан

не лише були місцем праці, а й впливали на формування та збереження їхньої національної свідомості. Зокрема, у місті функціонували Подільський союз кооператив, Маслосоюз, Подільська пасічника спілка тощо. Чільне місце займав кооператив “Будучність”, який був економічною оазою та єдиним українським підприємством тютюново-паперового промислу в Галицькому краю.

Тернопільський кооператив “Будучність” зареєстровано у 1910 р. як товариство з обмеженою відповідальністю для промислу і продажу паперових виробів, з метою об’єднати господарські зусилля членів для їх добробуту. З метою реалізації поставленої мети товариство зобов’язувалося: “провадити фабрики паперових виробів, туток, пуделок, як рівнож споріднених з тим промислом галузей, удержувати склади тих товарів, провадити ними торгівлю і закладати в різних місцевостях Галичини відповідні до тої цілі заклади в кінці посередничати в перепродажі тих товарів; приймати капітали до обороту за условленим упроцентуванем в хосен своїх членів; уділяти лише своїм членам дешевих і приступних позичок на піднесення їх господарства або промислу” [1, с. 1-3].

8 вересня 1910 р. відбулися Установчі збори членів кооперативу під керівництвом Володимира Громницького – греко-католицького священика, відомого громадського і релігійного діяча. Отець Володимир брав активну участь у створенні та роботі багатьох інших тернопільських культурно-освітніх товариств, як-от “Рідна школа”, “Просвіта”, “Українське педагогічне товариство”, Марійська дружина, Українська бурса, “Міщанське брацтво”, головою якого був упродовж 1895-1921 рр. [1, с. 18]

На установчих зборах 8 вересня прийняли статут та вибрали Надзірну раду (Наглядова рада), до якої увійшли: Ізидор Голубович – голова, о. Володимир Громницький – заступник голови, Ізидор Білинський – секретар, Семен Сидоряк, Семен Кондур, о. Лев Юрчинський, Теодор Стрільбицький – члени. Їх заступниками були: Андрій Сабат, Ілярій Брикович, о. Епіфаній Роздольський. До першої Управи товариства увійшли: Євген Білинський, Кость Редчук, Іван Боднар [1, с. 19-20].

У 1910 р. р. кооператив “Будучність” викупив у Є. Білинського фабрику цигаркового паперу “Калина”. З цього часу кооператив і фабрика функціонували як єдине ціле. Часто фабрику “Калина” називали однойменною назвою “Будучність”. У час російської окупації міста підприємство орендував Всеросійський земський союз, а згодом перестало функціонувати. Однак, кооператив продовжував існувати, а його члени відкрили магазин та книгарню. У 1925 р. резервні фонди магазину становили близько 6000 злотих [2, с. 3-4].

Велику роль у діяльності кооперативу відігравав відомий громадський діяч Євген Білинський, родина якого була у приятельських відносинах з Іваном Франком. Євген Білинський – відомий на всю Галичину пасічник, власник великої плантації цукрового буряка. Крім цього, він став одним із ініціаторів створення на Збаражчині, а саме у Олеську Золочівського повіту – українського господарського товариства “Сільський господар”. Згодом, з його ініціативи у складі товариства було створено секції “Пасічника спілка”, яка займалася збутом меду, воску, а також секція цугового буряка, яка займалася закупівлею цукру для гудівлі бджіл на зиму. Євген Брикович був також активним членом та меценатом “Просвіти”, “Рідної школи” тощо.

На початку 1920-х років кооператив “Будучність” очолював Ілярій Брикович. Це відомий педагог і громадський діяч із Тернополя, викладач та директор гімназії “Рідної школи”, один з ініціаторів створення Подільського союзу кооператив та голова Організації українців м. Тернополя. Ілярій Брикович був речником багатьох інших культурно-освітніх та громадських організацій Тернополя як “Міщанське братство”, філія “Просвіти”, “Сільський господар”, фундація імені князя Острозького та в поодиноких випадках очолював їх. Він воював в УГА, а опісля велику увагу приділяв роботі у кооперативі “Будучність”. З приходом більшовиків, за рішенням робітничих зборів, був усунений від керівництва.

Відомими очільниками кооперативу вважалися також Осип Ковальський (в архівних документах – Остап Ковальський) та Степан Чумак, зокрема Степан Чумак був активним членом пресової квартири УСС, яка займалася збиранням, поширенням та збереженням матеріалів, що стосувалися історії Легіону Українських січових стрільців, збереженням традицій стрілецтва. З часом вона опікувалася духовним, культурним і просвітницьким життям Легіону. Як підхорунжий, Степан Чумак відповідав за діяльність бібліотеки, а також був одним з ініціаторів створення Подільського союзу кооператив. Користувався великим авторитетом серед громадськості, особливо серед тернопільського міщанства. Стрільці прозвали його “давнім усусуським батьком” за людяність, веселу вдачу, сердечність, справедливість та чесність [2, с. 4]. Неабияких зусиль доклав для розвитку кооперативу, зокрема фабрики “Калина”.

З 1934 р. кооператив “Будучність” функціонував під керівництвом Івана Леня, Ілярія Бриковича та Степана Чумака, які були прихильниками націоналістичних та націонал-демократичних поглядів.

Якось кореспондент “Нового часу” під час екскурсії по новозбудованому приміщенню фабрики “Калина” на вул. Пунчерта (тепер – вул. Вояків дивізії “Галичина”) поцікавився у директора Ілярія Бриковича,

коли будуватимуть новий фабричний будинок, на що І. Брикович відповів: “Як ми всі наші землі по цім боці греблі опануємо хоч у 80 %, то ця фабрика буде рішучо замала” [2, с. 4].

У 1925 р. члени кооперативу “Будучність” відновили діяльність фабрики “Калина”. Для цього дирекція змушена була взяти позику в сумі 500 доларів (з відсотком три проценти в місяць) [2, с. 3]. Спочатку на фабриці виготовляли лише цигарковий папір у спеціальних книжечках (паперці), у 1930-х роках на ринок почали постачати цигаркові гільзи (тутки). На ринку користувався попитом цигарковий папір 18/100, 18/60, 14/60, 14/50 тощо. Споживачі мали змогу придбати цигаркові паперці різних кольорів: помаранчеві, фіолетові, зелені, сині тощо. Цигаркові гільзи також були різні: жовті короткі й довгі, білі довгі й короткі [3, арк. 1-3].

У 1925 р. директором фабрики призначили Івана Леня [2, с. 3] (під час Другої світової війни належав до сотні “Лева” УПА-Північ, яка була структурною одиницею УПА). Він виділявся неабиякими організаційними здібностями і як свідомий українець був зацікавлений у розвитку українського промислу та активно пропагував гасло “свій до свого по своє”. В одному з листів торговий агент Дмитро Конюх, описуючи підготовку кооперативу до промислової виставки 22-29 квітня у Станиславові писав, що директор фабрики Іван Леня особисто брав участь у виставці, “діаграми та фотографії привезе із собою до Станиславова п. директор Леня, який в суботу раннім поїздом там прибуде” [4, арк. 8].

Впродовж усього періоду діяльності кооператив “Будучність” підтримували свідомі українські інтелігенти, громадсько-політичні діячі. Зокрема, Володимир Целевич як редактор газети “Свобода”, генеральний секретар УНДО активно пропагував промислову продукцію фабрики “Калина” не лише у Львові, а й по всіх повітових структурних одиницях УНДО [3, арк. 14 зв.]. Саме завдяки ініціативним галицьким інтелігентам створювалися та продовжували діяльність не лише “Будучність”, а й низка інших економічних осередків. “Український промисл розпростер широко крила до вірлиного лету, щоб раз і назавжди залишити черепашник хід. На своєму шляху зустрічає він нераз важкі колоди – перепони, що зупиняють його стихійний рух, але ж скільки дає життєвого досвіду й гарту плавби проти розбурханих хвиль?” – саме так писав ілюстрований часопис “Новий час” про особливості та перспективи українського промислу у Галичині [5, с. 6].

В 1910-1939 рр. у “Калині” працювали національно свідомі українці, переважно жінки греко-католицького віровизнання. Станом на 1936 р. із 88 робітників (63 жін., 25 чол.) лише двоє осіб були римокатоликами, проте вважали себе українцями, та один мойсеєвого віровизнання, політично невизначений. Всі інші робітники мали націоналістичні погляди [6, арк. 1-2].

У 1925 р. на фабриці працювало лише 6 найманих працівників (неповний робочий тиждень), проте у 1928 р. їх кількість збільшилася до 14 осіб, а у 1930 р. – до 29 осіб. Максимальна заробітна плата становила 200 злотих на місяць. В середньому на день робітники отримували від 3 до 6 злотих. У 1933 р. на підприємстві працювало 50 найманих фізичних робітників, 9 працівників розумової праці та 3 організатори (два з Галичини, один із Волині) [1, арк. 1-8]. Станом на 1932 р. на фабриці працювало 51 працівник фізичної праці (44 жін., 7 чол.), адміністративний, торговельний та технічний персонал налічував 9 осіб [8, арк. 2 зв.]. В грудні 1932 р. в кооперативі “Будучність” працювало близько 60 робітників фізичної та розумової праці. Серед них один робітник отримував 300 злотих, 6 робітників – 150-100 злотих, 39 осіб – від 100 до 50 злотих, а 5 робітників – менше 50 злотих. Крім цього щороку робітники кооперативу отримували так звану “зимову поміч” (від 75 до 560 злотих) [9, арк. 1-12].

Станом на 1934 р. у кооперативі працювало 58 робітників фізичної праці (49 жін., 9 чол.) та 12 працівників розумової праці. У червні 1934 р. 55 фізичних працівників отримали заробітну плату в сумі 5173 злотих, а в липні 56 осіб – 4338 злотих. Тобто, в середньому робітники отримували щомісячно від 70 до 100 злотих. Розумові працівники мали більший дохід – 150-300 злотих [8, арк. 1-3]. Наприкінці 1936 р. зросла кількість фізичних працівників. Налічувалося близько 100 працівників. Заробітна плата не змінювалася і становила в середньому 80 злотих на місяць [10, с. 4].

На кооперативній фабриці дотримувалися санітарно-гігієнічних норм. У приміщенні фабрики знаходилася велика одягальня, а також лікарський кабінет, у якому мав ординувати лікар спеціально для персоналу фабрики. Робітників забезпечували спецодягом. Крім цього, у фабричному приміщенні була читальня, у якій здебільшого читали часописи. У підвальному приміщенні знаходилися лазні та душеві прилади. Періодично керівництво скеровувало працівників у відпочинкові оздоровчі табори [2, с. 4].

Кооператив “Будучність” співпрацював майже з усіма українськими кооперативами, організаціями та установами, торговими агентами, з якими були укладені відповідні договори. Серед них варто виділити Центросоюз, РСУК, “Рідну школу”, “Народну торгівлю” тощо.

Велику роботу проводили торгові агенти. Вони відстежували та повідомляли керівництво про ситуацію на ринку; пропагували продукцію фабрики “Калина” у магазинах та кіосках, у різноманітних установах, товариствах, представляючи ескізи; розміщували рекламні оголошення у часописах; періодично звітували про виконання конкретних завдань, надсилали рахунки про кількість проданого товару.

З 1929 р. торговельно-промисловий кооператив “Будучність” співпрацював із торговельною агенцією І. А. Айгенфельда зі Станиславова, яка збувала продукцію фабрики “Калина” приватним купцям на території Станиславівського воєводства, за винятком м. Коломиї. Згідно з договором кооператив щомісячно виплачував п. Айгенфельду 4 % від суми проданого товару. Крім цього, кооператив виплачував 4 % від суми замовлень тих приватних фірм, які з ініціативи Айгенфельда почали торговельні відносини з кооперативом “Будучність” [11, арк. 1-1 зв.].

У 1930 р. на подібних умовах “Будучність” співпрацювала із Озіясом Кацом із Тернополя, який займався продажем товару приватним купцям на території Тернопільського воєводства, за винятком кооперативних установ. Також його уповноважували видавати векселевий кредит терміном до 60 днів. Як винагорода, Озіяс Кац отримав кожні два місяці 4 % від проданого товару за цей період [11, 2-2 зв.].

У 1931 р. на території Львівського та Волинського воєводства обов’язки торгового агента фабрики “Калина” виконував Тарас Витвицький зі Львова. Кожні два тижні він отримував суму в розмірі 4 % від проданого товару [11, 4-4 зв.].

Надзвичайно ефективно працював торговий агент Дмитро Конюх зі Львова. В офіційних документах його називали також “службовиком”. Відстежуючи ситуацією на ринку в Львівському окрузі, він вносив пропозиції щодо встановлення чи зміни цін на товар. Пропонував неодноразово змінювати рекламні оголошення. Наприклад, в одному з листів до дирекції кооперативу торговий агент зазначав: “Чи не було би доцільно зробити рисунок: жіноче лице з папірською або подібну щось в тім роді рисункову рекламу у святочних числах у вище згаданому (подвійному) об’ємі” [3, арк. 7].

Д. Конюх активно пропагував українські вироби в різноманітних установах, як-от: “Союзи українок”, товаристві українських ремісників, промисловців і торговців “Зоря”, “Українській бесіді”. Так, у звіті за січень 1933 р. агент побував у 80 магазинах та кіосках та продав товару на суму близько 1152 злотих. У березні 1933 р. торговий агент продав товару на 860 злотих [3, арк. 1, 4]. У листі від 1 лютого 1933 року Дмитро Конюх писав: “На святі Просфори товариства “Союз українських купців” виголосив проповідну бесіду у справі поширення рідного промислу взагалі, а зокрема виробів “Калина” та про їх високоякісну вартість – дня 29 січня 1933 р. в домівці “Союзу українських купців” Підвалля 9.1.” [3, арк. 2-3]. Пропагуючи продукцію фабрики, Дмитро Конюх переконував громадськість, що товар є найкращим у порівнянні з гільзами для куріння “Морвітан” та “Солалі”. Торговий агент часто вносив пропозиції щодо відкриття гуртівень у Львові та інших містах, купівлі на вигідних умовах приміщень і будівель з метою розширення торговельної сфери.

Варто зазначити, що на тогочасному львівському ринку вироби фабрики “Калина” конкурували з продукцією “Солалі”, які рекламували не лише польською, а й українською мовою. Тому інколи український покупець вважав цигаркові гільзи “Солалі” товаром українського виробництва. В одному з листів торговий агент Дмитро Конюх зазначав: “Появилися масово по трафіках “Солалі” по 100 листків в українській і польській мові. Видно усліва лучші так для гуртівників, як і для деталістів. Для гуртівників ціна 3.30 злотих і 3.50 злотих для деталістів, крім цього гуртівники мають ще якісь догідні условия і премії мабуть висші як у нас!” [3, арк. 5].

Тернопільський кооператив “Будучність” також співпрацював з літографічним підприємством “Унія”, рекламною фірмою “Фама”, видавництвом І. Тиктора у Львові. Члени кооперативу “Будучність” активно рекламували свій товар [2, с. 3-4]. Рекламні оголошення друкували майже у всіх галицьких часописах, а найчастіше у “Ділі”, “Новому часі”, “Комарі”, “Торговельно-промисловому альманасі”, з якими укладали відповідні договори.

З метою рекламування цигаркового паперу та гільз кооператив проводив екскурсії на фабриці та брав участь у промислових виставках. Вироби фабрики “Калина” достойно були представлені на великій виставці українського промислу 22-29 квітня 1934 р. у Станиславові, у Яворові (1936 р. Любачеві (1937 р.), Стрию (1927 р.), Самборі, Копичинцях (1928 р.), Сколе (1937 р.) та інших містах.) [12, с. 5; 13, с. 5]. Вироби фабрики “Калина” були представлені також у провінційних виставках, зокрема у 1933 р. в Тустановичах (колишнє село Дрогобицького повіту, у 1930-х роках приєднане до Борислава), Судовій Вишні (1937 р.), Косові тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, у першій третині ХХ ст. у Тернополі функціонував кооператив “Будучність”, складовими якого були фабрика “Калина”, книгарня та магазин. Члени кооперативу та робітники фабрики були українцями націоналістичного спрямування, які не лише дотримувалися гасла “свій до свого по своє”, сприяли розвитку національної економіки, а й брали активну участь у культурно-освітньому розвитку регіону. “Візитівкою” тернопільського кооперативу були цигарковий папір та гільзи “Калина”, які конкурували з такими відомими брендами, як “Le griffon”, “Adadie”, “Аїда”, “Солалі”, “Морвітан”, “Гербево” та були популярними не лише у Галичині, Волині, а й на тогочасному світовому ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статут стоваришєня “Будучність”, товариство для промислу і продажі паперових виробів. – Тернопіль, 1910. – 20 с.
2. Я. Ш. Дужим помахом крил (Тернопільська фабрика паперців “Калина” у власнім будинку) / Я. Ш. // Новий час. – 1934. – 19 лютого.
3. Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО). – Ф. 113. Тернопільський торгово-промисловий кооператив “Будучність”, м. Тернопіль. 1928-1936 рр. – Оп. 1. – Спр. 7. Отчеты торговых агентов о проданных товарах, 1933 г., 35 л.
4. ДАТО. – Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 10. Переписка с Львовским торговым агентом и отчеты по сбыту товаров и покупки сырья и др., 1934. – 37 л.
5. У фабриці пасти “Елегант”. Розмова з директором фабрики / Новий час. – 1938. – 28 січня. – С. 6.
6. ДАТО. – Ф. 278. Тернопільська повітова команда державної поліції. – Оп. 1. – Спр. 814. Список работников Тернопольской фабрики “Калина” с указанием их адресов местожительства и политической принадлежности. 1936 г., 2 л.
7. ДАТО. – Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 1. Ведомость на выплату зарплаты рабочим и служащим, 1928 г. – 8 л.
8. ДАТО. Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 5. Статистические сведения о движении рабочей силы и выпуске продукции за 1932, 3 л.
9. ДАТО. Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 6. Списки рабочих и служащих торгово-промышленного кооператива “Будучність” и ведомости на выдачу зарплаты. 1933 г., 12 л.
10. Одна з наших найбільших фабрик // Наш прапор. – 1936. – 5 березня.
11. ДАТО. Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 2. Договора, заключенные с агентами о продаже товаров и на покупку строительных материалов для работы торгово-промышленного кооператива. 1929-1934 гг., 18 л.
12. Показ виробів рідного промислу в Яворові // Новий час. – 1936. – 27 червня.
13. За розбудову рідного промислу // Новий час. – 1937. – 14 квітня.